

УДК: 7.0383(043.3)

DOI:10.58494/esai.24(9).2024.25

Сатыбалдиева Айганыш, ОшМПУ, магистрант
Нышанова Аптапкан Дүшүмбаевна, ОшМПУ, окутуучу

Сатыбалдиева Айганыш, ОшГПУ, магистрант
Нышанова Аптапкан Дүшүмбаевна, ОшГПУ, преподаватель

Satybaldieva Aiganysh, master's student.
Osh State pedagogical universities,
Nyshanova Aptapkan Duishobaevna, teacher
Osh State Pedagogical University

КОМУЗ ЭЛДИК МУЗЫКАЛЫК ИНСТРУМЕНТ КАТАРЫ

Аннотация. Бул макалада комуз музыкалык аспабынын келип чыгуу тарыхы жана озгочолукторун коңуз брүлду. Ар бир улуттун өзүнүн музыкалык аспаптары гана эмес, аларды чертүү, чыгармаларды түшүнүү менталитетинин бүтүндөй илими бар болгондугу көрсөтүлдү. Кыргыздын эң популярдуу улуттук аспабы болгон комуздун жашоонун сырларын ачып берүүдөгү орду белгиленди.

Түйүндүү сөздөр: комуз, искусство, музыка, ансамбль, кочмон, мергенчи, символ.

КОМУЗ КАК НАРОДНЫЙ МУЗЫКАЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТ

Аннотация. Данная статья посвящена истории и особенностям музыкального инструмента комуз. Было показано, что каждый народ имел не только свои музыкальные инструменты, но и всю науку игры на них и менталитет понимания произведений. Освещено место комуза, самого популярного национального инструмента кыргызов, в раскрытии тайн жизни.

Ключевые слова: комуз, искусство, музыка, ансамбль, кочевник, охотник, символ.

KOMUZ AS A FOLK MUSICAL INSTRUMENT

Annotation. This article is devoted to the history and features of the musical instrument komuz. It was shown that each nation had not only its own musical instruments, but also the whole science of playing them and the mentality of understanding works. The place of the komuz, the most popular national instrument of the Kyrgyz people, in revealing the secrets of life is highlighted.

Key words: komuz, art, music, ensemble, nomad, hunter, symbol.

Киришүү

Теманын актуалдуулугу. Кыргыздын элдик аспаптык жана аткаруучулук өнөрү белгилүү тарыхый шарттарга байланыштуу узак убакыт бою негизинен элдик музыкалык практикада өнүгүп, азыркы учурда да жашап келет. Пайда болушунун натыйжасында улуттук аспаптык аткаруу элдик музыкалык искусство менен тыгыз байланышта жүрүп, кыргыз эл аспапчыларынын техникалык өнүгүүсүнө жана эстетикалык багыттарына таасирин тийгизген.

Кыргыз аспаптык жана аткаруучулук искусство байыркы заманда пайда болгон. Байыркы кыргыз элинин аспаптык жана аткаруучулук маданияты бир топ бийиктикке жеткен анын өнүккөн. Тактап айтканда, комуз чертүү өнөрү жалаң жеке жана ошол эле мезгилде убакыттын өтүшү менен ансамблге айланган. Комуз өзүнүн өзгөчө үн түсү менен

ардактуу орунду ээлейт элдик кыл аспаптарынын катарына таандык. Азыркы учурда комуз кыргыздардын улуттук музыкалык чыгармачылыгынын символуна айланды.

Байыркы комуздар атчанга ыңгайлуу болушу үчүн азыркы комуздарга караганда кичине болгон. Алар дененин формасы боюнча да айырмаланган. Токтогулдун улуу акынынын комузу ромб формасында болгон. Бул өтө ар тараптуу аспап жана аны эркектер да, аялдар да, балдар да, кыздар да ойной алышат – жеке аспап катары, чоң топтун курамында же андан да чоңураак фольклордук ансамблдин курамында башка улуттук аспаптар менен бирге колдонулат.

Коллективдештирүүнүн натыйжасында чабандык функционалдык базанын кыскарышы чабандардын кесибин алмаштырып, таза музыканттарга айланышына алып келген. Чабандар үйүндө өздөрү үчүн музыка чертип, ырды коштоп, көчөгө чыгып, майрамдарда ойношот. Эмгек жана рухий ишмердиктин, искусствонун синкретизминин стратификациясы, универсалдуу куралдарды адистештирилгенге айландыруу, жалпы адистерди адистер менен алмаштыруу, музыканттар, жомокчулар, сүрөтчүлөр, бул табигый процесс, кыймылдаткыч күч эмгекти бөлүштүрүү болгон. Адистештирүүнүн аркасында аткаруучунун адистештирилген чеберчилиги өскөн. Жашоо образы, чарбалык-эмгектик ишмердүүлүктүн өзгөчөлүгү, жаратылыш-климаттык шарттары музыканын үнүндө чагылдырылып, музыкалык аспаптардын белгилүү бир түрүн пайда кылган [1].

Кыргыз элинин ишмердүүлүгүнүн негизги тармагы катары мал чарбасы жана аңчылык аспаптын түзүлүшүнө эбегейсиз зор таасирин тийгизген, кыл жылкынын жүнүнөн, кой-эчкинин ичеги-карынынан, жаныбарлардын тамырынан жасалган. Булгаарыдан же жыгачтан жасалган үн такталары, ыргак тилкелери, аткаруу техникасы жана үн чыгаруу ыкмалары ар түрдүү үн палитрасын алууга мүмкүндүк берди.

«Музыка» деген сөз (грек тилинен «*musike*» түзмө-түз музалардын искусствосу дегенди билдирет) адамдын айланасындагы түрдүү окуяларды жана аны курчап турган жашоону курчап турган үн образдары аркылуу таасир этүүчү искусствонун бир түрү. Музыка – бул үндөрдүн искусствосу. Норвегиялык улуу композитор Эдвард Григдин: “Сөзгө кээде музыка керек, бирок музыкага эч нерсе керек эмес” деп белгилеген [2].

Музыка угуу – бул үйрөнүшү керек болгон өнөр. Орустун эн сонун композитору Дмитрий Дмитриевич Шостаковичтин: «Ар бир адам мыкты композитор, мыкты аткаруучу, бирок мыкты угуучу да боло алат» деп белгилеген [3].

Дүйнөнүн үн байлыгын туюндурган музыка көптөгөн түрдүү аспаптарды – мукам скрипканы жана назик чоорду, тешип өтүүчү кернейди жана караңгы фаготту, үндүү гармониканы жана залкар органды, комуз-кыргыздын улуттук музыкалык аспабын жараткан.

Музыка адамдын ички дүйнөсүнүн чагылдырылышы, демек, ал жашаган элдин руханий байлыктарынын чагылышы. Ар бир улуттун өзүнүн музыкалык аспаптары гана эмес, аларды чертүү, чыгармаларды түшүнүү менталитетинин бүтүндөй илими бар. Кыргыздын эң популярдуу улуттук аспабы комуз болуп эсептелет.

Батыш Сибирдин түштүгүндөгү түпкүлүктүү калк арасында кай-комусту музыкалык аспаптын коштоосунда ырларды жана жомокторду ырдоо эзелтен эле кенири тараган. Шорлуктардын өзгөчө кекиртект аркылуу ырдоо жөндөмүнө ээ ырчылары бар. Кай – алкым ырдоонун өзгөчө түрү. Демек, бул жөндөмгө ээ болгон ырчынын аты кайчи деп атап коюшкан.

Аткаруучу, эреже катары, отургучка отуруп, аспапты тизесине коюп ойнойт. Кайчынын жанына түкүргүсү үчүн чака коюлуп, бетин сүртүүчү сүлгү коюлган. Баяндоочу аспапты жана өз үнүн «сынап» акырын ойной баштайт, анан прозалык кайра айтуу менен ырдоону кезектешип, чыныгы аткарууга өтүшөт. Кай-комуздун киндик каны тамган жери жана түпкү атасы – кыргыздын элдик үч кылдуу музыкалык аспабы комуз. Бул аспапты көчмөндөр

ойноп, кийинчерээк дээрлик ар бир үйдө пайда болгон. Комуздун эң байыркы сүрөттөлүшү биздин заманга чейинки 201-жылга, эң эски үлгүлөрү 12-кылымга туура келет.

Көрсөтүлгөн комуздун үч кылдуу эки кылы да белгилүү – ортонку кылдуу кыл жана фонду түзүүчү каптал кыл; Эреже катары, аспаптын бүт "денеси" – тулкусу, моюну жана башы - арчанын, фундуктун, арчанын же өрүктүн бир кесиминен жасалат. Дененин бир бөлүгү көндөй мейкиндикти түзүү үчүн оюлат. Учурда жип катары калың кайырмак же жыш жибек жип колдонулат, бирок байыркы көчмөндөр бул үчүн атайын иштетилген жаныбарлардын ичеги-карындарынан жасашкан.

Бул комузду ойлоп табуу жөнүндөгү бир нече уламышта чагылдырылган. Илгери-илгери бир мергенчи көлдүн жанынан сулуу кызды көрүп, аялдыкка алгысы келип, сезимин кантип билдирээрин билбей калат. Ойго батып, эң жакын жердеги өрүк дарагынын бутактары эмнегедир байланып, бул кылдарда шамал керемет үндөрдү чыгарып жатканын байкайт. Үн чыгарган нерсе өлтүрүлгөн жырткычтын ичегиси эле, ал жиптер эчкинин кургатылган ичегилери болуп чыккан. Мергенчи өрүк дарагынын куураган бутагын үзүп, ага көз жаштын формасын берип, жиптерин жулуп, сүйүү ырын ырдаган. Ал биринчи музыкалык аспапты жасап, кубанганынан ага кыргыздын биринчи күүсүн шаңдуу черткен. Бул аспап кийин комуз деп аталып, мергенчинин балдары, неберелери, чөбөрөлөрү андан багып алган чыгармасы ушул күнгө чейин «Камбаркан» деп аталып келет [4].

Мергенчи Камбар Илгери-илгери кыргыздын эр жүрөк мергенчиси болуптур. Анын аты Камбар болчу. Күндөрдүн биринде мергенчи мергенчиликтен үйүнө кайтып келе жатып, капысынан обондуу үндөрдү угат. Ал тан калып тыңшап, үндү ары-бери ээрчип жөнөдү. Жакын келип, аскадан кулап түшкөн тоо текенин керилген ичегиси үн чыгарып жатканын көрдү. Ичеги күнгө кургап, шамалга солкулдап, жагымдуу үн чыгарды.

Ошондон кийин Камбар ичегиден кыл тартып, жыгачтан комуз жасаган. Чыгарма комуздун биринчи жаратуучусу Камбардын урматына «Камбаркан» мергенинин ысымы менен аталган. Камбаркан эң байыркы күү болуп эсептелет. Комузда салттуу күү чертүү төрт бөлүккө бөлүнөт. Камбаркандар ушунчалык популярдуу болгондуктан, ар бир профессионал комузчу өзүнүн репертуарына ушул жанрдагы бир же бир нече чыгарманы сөзсүз киргизет.

Маселен, К.Орозов төрт Камбарканды – «Эл Камбаркан» («Эл Камбаркан»), «Терме Камбаркан», «Колхоз Камбаркан» («Колхоз Камбаркан»), «Таарынган Камбаркан» ("Камбаркан") ("Эл Камбаркан") төрт Камбарканды ойногон. "Сынган Бугу Камбаркан") [5].

Камбаркандар төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт: жай темпи, улуулугу, токтоолугу, топтолуулугу, баяндоочулугун жана обонунун тереңдигин мүнөздөгөн. "Камбаркан" – күү атасы, күү булагы, Анда чарчаган элдин көз жашы. "Камбаркан" – кылымдар бою кайталанып келген килейген күүнүн атасы.

Комуздун үнү обондуу, бирок бир топ тынч болгондуктан, боз үй сыяктуу кичинекей бөлмөлөрдө аспапты угуу салтка айланган. Алар ошондой эле «тайганын кожоюндарын» тынчтандыруу жана көңүл ачуу үчүн анчылык алачыктарында кайчы ырдашкан.

Элдин адеп-ахлактык кодекси, эстетикалык көз караштары «Кай-эзи» жөнүндөгү уламыштарда, салттарда чагылдырылган. Аткаруучуга текстти бурмалоого, саптарды чаташтырууга, ал эми угуучуларга ызы-чуу менен ырдоону бузууга жана аткаруу учурунда орой сөздөрдү айтууга жол берилбейт. Кайчыны угуу үчүн эң алыскы улустардан келгендер чогулушкан.

Комуз – кыргыздын элдик кылдуу музыкалык аспабы. Үч кылдуу кыргыз комузунун түгөнгүс тарыхы бар. Кыргыз элинде анчылык турмушуна байланыштуу кайталанган эки уламыш бар. Алардын бири мерген Камбардын комуз жасаганын айтса, экинчиси жаа тарткандан комуздун кантип пайда болгонун баяндайт

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, кенири тембрдик-динамикалык жана техникалык мүмкүнчүлүктөрдүн аркасында комуз кыргыздардын күнүмдүк турмушунда кенири популярдуулукка ээ болуп, анын сырткы көрүнүшүн белгилеп, негизги элдик музыкалык аспаптардын бирине айланган. Жеке аспап катары комуз башка элдик аспаптардын ичинен обондуулугу жана үнүнүн ийкемдүүлүгү менен өзгөчөлөнүп турат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Склютовская Т.М. Кыргызская камерно-инструментальная музыка. – Фрунзе: Адабият, 1989. – С. 10
2. К. Г. Паустовский в 1954 году написал рассказ «Корзина с еловыми шишками», посвященный творчеству Э. Грига.
3. Шостакович Д. Д. Избранные статьи, выступления, воспоминания / Ред. А. Тищенко. – М.: Советский композитор, 1981
4. Алагушев Б. Кыргыздын элдик музыкалык аспаптары. – Фрунзе: Кыргызстан, 1974.; Алагушов Б. Карамолдо. //Бишкек.: «Кут Бер». 2008, –282 б.; Алагушов Б. Муратаалы Күрөңкөев. //Түз. Алагушов Б. Бишкек.:2010.
5. Виноградов В.А. В. Затаевич и киргизская народная музыка // А. Затаевич. Кыргызские инструментальные пьесы и напевы. – М.: Сов. композитор, 1971. – С. 15.

